

Съдържание

Милена Кирова. Изчезналата писателка Евгения Димитрова (1875 – 1930)	7
Творчеството на Евгения Димитрова	19

З А Р А

УВЛЕЧЕНИЕ	25
Март 190... г.	26

ПЪРВА СЪПКА	45
Юли 190... г.	46
I <i>Зелените очи</i>	46
II <i>Двете жени</i>	66
III <i>Мъка</i>	86

СЪН	113
Август 190... г.	114
I <i>Ученичката</i>	114
II <i>В село</i>	144
III <i>У дома.</i>	185

ПОСЛЕДНИ УРОЦИ	191
Август 190... г.	192
I <i>Възрастната мома</i>	192
II <i>Последен опит</i>	223
III <i>Разочарование</i>	264

ПТИЧКАТА	305
Есен, 191... г.	306

Милена Кирова. Послеслов ЗАРА В СТРАНАТА НА ЧУДЕСАТА	312
---	-----

Изчезналата писателка Евгения Димитрова (1875 – 1930)

Вече девет десетилетия Евгения Димитрова е изчезнала от българската литературна история. За последен път името ѝ се появява в публичното пространство през ноември 1931 г., когато Клубът на българските писателки урежда паметна вечер за две от своите починали членки – Евгения Димитрова и Рена Попова. Следват тревожните години на Втората световна война, после – резките промени в културния климат през втората половина на 20 век, и нейното име все повече избледнява, все повече се отдалечава към дъното на някаква поредица с имена на писатели, които никой не помни. Попаднах на Евгения Димитрова, докато четях нови изследвания върху история на жените в България. Там тя беше спомената като основателка на Клуба на българските писателки, а между другото и като авторка на два романа – от 1914 и 1919 година. Това събуди любопитството ми, защото до Първата световна война романите от жени са много малко на брой и нито един от тях не е твърде успешен, а още по-малко предлага сложен психологически наратив.

Започнах да събирам сведения за Евгения Димитрова по обичайния начин: в Държавна агенция Архиви, Народната библиотека, Националния литературен музей, Историческия музей на Русе... Оказа се, че нито една институция не съхранява неин архив. Тогава тръгнах по дългия път: от

тук-оттам късчета информация, които започнах да слепвам в биографичен портрет. Като белетристка Евгения Димитрова е публикувала два романа, два сборника с разкази и още много разкази и новели в периодичната преса от края на 19 век до смъртта си през 1930 година. Някои открий, други ще трябва да изчакат по-търпеливи изследователи. Нито една от нейните книги няма второ издание, което донякъде обяснява и загубата на знанието за тях. Настоящото издание на „Зара“ се появява сто и пет години след дебюта на този роман. Първото, което изненада всички, които подготвихме книгата за печат, беше езикът: жив, обикновен и сякаш съвременен; трудно е да се предположи, че книгата е била написана преди повече от век. Затова и нямахме сериозни проблеми с неговото нормализиране според изискванията на днешния правопис. Възникна обаче един различен въпрос. Очевидно е, че книгата не е била редактирана в своя първ вариант; тази липса се забелязва веднага*. Може би институцията на редактора просто не е съществувала или поне не е била популярна в българското книгоиздаване от преди век. Позволихме си някои дребни намеси в оригиналния текст, най-вече съкращаване на част от безбройните многоточия и възкликателни знаци. Останалото запазихме в началния вид, защото, опитвайки се да представим Евгения Димитрова на съвременна публика, все пак съзнаваме, че тя принадлежи преди всичко на българската литературна история.

• • •

* Същото за съжаление се отнася и до другите три книги на Евгения Димитрова – романа „Приключения. 1913-1918“ (1919) и сборниците „Разкази“ (1926) и „Разкази. Втори том“ (1928).

Евгения хаджи Петрова е родена на 21 май 1875 г. в Шумен. Скоро след Освобождението семейството се премества в Русе – града, с който са свързани детството и младостта ѝ. Произхожда от много интересен възрожденски род. Най-колоритната фигура в него е Кондо войвода, роден през 1773 година. Буйн и невъздържан, с набито телосложение като бъдещия Дан Колов, той се присъединил към дружината на Индже войвода двайсетгодишен; бързо станал негов побратим и водач на конницата. Когато Инджето зарязал кърджалийските подвизи, Кондо преминал на турска страна. През първите години на 19 век станал началник на личната охрана на известния видински управител и размирник Осман Пазвантоглу, после се озовал на служба при Гушанц Али паша, който охранявал Белградската крепост. Дали е проговорило християнското му съзнание, или нещо друго, не знаем, но не след дълго избягал при сръбските бунтовници, водени от славния Карагеорги. Юначеството му изиграло решаваща роля за превземането на Белград през 1806 година. Тежко ранен, успял да се съвземе и още на следващата година участвал в боевете срещу турците край Лозница. Тук „велики юнак Конда“, както го наричали сръбите, загинал в една безумна атака; Карагеорги посмъртно го въздигнал в княз и велик войвода, а народът запял песен за него*.

След смъртта на Кондо стълб на рода станал синът на брат му – Апостол х. Кондов. Той също бил много известен, но по различен начин, като заможен и начетен човек, един от първите големи производители на вино в Сливенска об-

* За Кондо войвода с възторг пишат Г. С. Раковски и Рачо П. Славейков. Не го пропускат и Константин Иречек, Феликс Каниц, Ами Буе. Сведенията за него и за рода на Кондевци съм взела от спомените на Добри Немиров в: Немиров, Емил. Добри Немиров. Спомени от един свидетел на неговия живот. Хр. Г. Данов, Пл., 1986, 14-20.

ласт. Ходел със самурена шапка и чохено палто. Дворът на къщата му бил толкова голям, че в него всяка година се провеждал прочутият Сливенски панаир, на който се стичали хиляди хора. Единствената дъщеря на Апостол, хаджи Панайотка, се омъжила за обушаря Петър, известен като майстор Пени от Жеравна. Пени не бил прост обушар въпреки склонността на Вазов да рисува „простия чизмар“ като представител на редовия българин отпреди Освобождението. Той бил човек на изкуството, пеел и свирел виртуозно на саз, а освен това бил новатор в обушарския занаят: пръв в областта се научил да прави европейски чепици. Панайотка, която наричали баба Хаджийка, също била прочутата – като изкусна лечителка с билки. Двамата имали три деца: Митю, Варвара и Евгения хаджи Петрови*. Варвара е майка на Добри Хараламбов, известен в българската литература като Добри Немиров.

След като завършва девическа гимназия, Евгения учительства за кратко във Варна, а после заминава да учи медицина във Виена. Дали защото се разболява, или защото медицината не спечелва сърцето ѝ, но още след първата година се връща в Русе и така прекъсва висшето си образование. Продължава да изучава немски език. Превежда художествена литература за много вестници и списания; в неин превод излизат и книги, например пиесата „Да живее животът!“ от Херман Зудерман през 1905 г. (с второ издание през 1919 г.). Като писателка – в крак с модата на своето време – Евгения дебютира с поезия. Още във Виена се влюбва в лириката на Лилиенкрон; превежда го и му подражава. Все пак няма дарба на поетеса и очевидно го съзнава, но продължава да публику-

* Ще припомним, че традиционното назоваване на българския човек чак до 30-те години на 20 век не е било по фамилия (вместо нея е имал по-често прякор), а по бащино име.

ва стихотворения, макар рядко и то в проза, поне до началото на 20-те години*. По същото време (около средата на 90-те) започва да пише и разкази**. Тези творчески опити съвпадат с времето на голямата ѝ любов.

Димитър Димитров е роден през 1876 г. в Болград, Бесарабия, в семейството на преселени българи. Не знаем кога точно се е завърнал в България, но няколко факта от неговата биография са документирани: когато се запознава с Евгения е студент, преселил се е в Русе от Лом (навярно родителите му са оттам) и убедено подкрепя идеите на социалистическото учение. Съвсем млад, става член на БРСДП, започва да публикува критика и публицистика в сп. *Ново време* на Димитър Благоев. „Ярка фигура“ на социалистическото движение, „даровит теоретик“ – такъв ще остане в историята на българската литература, изработена през втората половина на 20 век, традиционно споменаван като критик след имената на Димитър Благоев и Георги Бакалов***.

* Вж. Иванчева, Ирен. Гласове на жени. Гласове на жени в българската поезия. Аспекти на междутекстовост (от средата на XIX до 40-те години на XX век). Просвета, С., 2015, с. 353.

** Най-ранният разказ, който открих, е новелата „Непонесла“, публикувана в бр. 4, 5 и 6 на в. Женски глас от 1901, но датиран от авторката „Русе, 1897“ година. (Добри Немиров също споменава, че през 90-те години леля му е пишела разкази, но не ги е публикувала. Възможно е новелата да има втора редакция, направена специално за публикацията във вестника на Карима. Някои по-къси разкази тя все пак публикува още преди края на 19 век – главно във в. *Социалдемократ* и в малкото печатарско вестниче *Вести*.) Текстът е типичен за социалната тематика в българската литература от края на 19 век, със силен акцент върху проблемите на жената учителка. Ирина, млада учителка на село, е прилъгана, после изоставена от местния инспектор Лесински. Изгонена от училище и от къщи, тя започва да се предлага по улиците на София, за да изхрани детето си; умира рано от болест и недохранване. Въпреки баналния сюжет и очаквания трагичен финал, разказът не звучи сантиментално и нравоучително. Той е съсредоточен върху психологическата характеристика на героите, особено на Ирина, и осветлява отвътре драмата на един пропаднал живот.

*** Важно е да обърнем внимание на един парадокс, който говори много за меха-

Димитър Димитров

Младият Димитров обаче е твърде интелигентен, буден и неспокоен, за да остане привързан към идеите и особено към дисциплината на българския тесен социализъм. „За съжаление, признава Пантелей Зарев, Димитров се увлича скоро от ревизионизма на Бернщайн, превежда неговата книга

низмите, по които работи традиционната литературна история. Умен и начетен, но умрял твърде млад, Димитров оставя наследство от неголям брой статии и рецензии, пръснати из някогашния периодичен печат. И все пак неговото име беше познато на всички академични изследователи, с които разговарях за Евгения Димитрова. Нейното име в същото време знаеха изключително малък процент, и то задължително хора, които са се специализирали в история на литературата, създадена от жени. А Евгения Димитрова, най-малкото, е публикувала четири книги, които са получили висока оценка в своето време. Споменават я Красимира Даскалова в „Жени, пол и модернизация в България 1878-1944“, Ирен Иванчева в „Гласове на жени“, Живка Симова в „Обичана и отричана. Книга за Евгения Марс“, Речник на българската литература. Т. 1. (1976), „Периодика и литература, т.2. Единственият критически текст, в който се говори критично за „Зара“ е написан от Петър Михайлов и засега не е публикуван.

„Препоставките на социализма“ и се отдалечава от марксистическите принципи на естетиката“*. Зарев благоразумно не споменава за другото изкушение на младия Димитров. По това време в Русе се намира Спиро Гулабчев, още един преселник, който се е завърнал от Киев. Поклонник на Бакунин и граф Кропоткин, притежател на печатница и книжарница, той привлича част от русенските младежи към идеите на анархизма; най-изявен сред тях е Димитър Димитров.

Накратко можем да кажем, че двайсетгодишният Димитър, студент от Лом, е човек, който може да грабне въображението на една интелигентна млада учителка от края на 19 век. По това време Евгения е вече вдовица с малък син, Касиан**. Двамата не просто се влюбват един в друг, а необикновено си попадат по характер и темперамент, споделят дълбока духовна връзка. Последните две-три години на 20 век преживяват трескаво, пламенно, непрестанно увлечени в някакво публично дело: уреждат беседи, участват в дискусии, събират се на вечеринки, играят главните роли в представления на местния театрален кръжок „Виктор Юго“: ту Маргарита Готие и Арман Дювал от „Дамата с камелиите“, ту Фердинанд и Луиза в „Коварство и любов“. Нека да видим Димитър с очите на Добри Немиров, племенник на Евгения, която обичала да бъде наричана Женья.

* Зарев, П. Българската литература от началото на 20 век. В: История на българската литература. Т. 3. БАН, 1970, с. 732-33.

** Тази биографична подробност, която не се среща никъде, научих благодарение на това, че през 1893 г. в България са били въведени гражданските регистри. Така в Община Русе съществува свидетелство, че на 25. 05. 1899 г. в катедралния храм Света Троица са се венчали „Димитър Димитров, 23-годишен от Лом, студент, и Евгения х. Петрова, вдовица-оставена от Русе“. Кумува Никола Кърджиев, брат на известния възрожденски революционер Тома Кърджиев. За сина, наречен Касиан, споменава Добри Немиров (Немиров, 26); пак от него се знае, че в по-късни години Касиан е бил актьор в Народния театър.

Високата му, леко приведена фигура, откритото му бледо чело, тънките му изящни ръце го силно отличаваха от всички негови другари. Очите му като че ли биваха под огъня на някаква треска, съсредоточени и замечтани същевременно, те излъчваха подчиняваща интелигентност, будеха симпатиите на всеки негов събеседник. Леко гърбавият му нос и черната малка брадичка, пълзяща по ръба на челюстите, напомняха образа на Белински, когото може би е и подражавал. Обаянието му обаче се излъчваше от словото, от речта му. Дали цитира някой учен авторитет, или декламира от Пушкин, Лермонтов или Некрасов, той е внушителен и подчиняващ слушателите си. Струваше ми се, че всичко, което говореше, е негова интимна мисъл и умозаключение (Немиров, 25).

Добри е само седем години по-млад от своята леля и към края на 90-те вече участва в сбирките и вечеринките на русенските социалисти. Двойката Евгения и Димитър оставя у него толкова силно впечатление, че в по-късни години неколкократно ще ги използва като прототипи на герои от свои романи. Такъв е случаят и с последния му роман, „Напред“, завършен малко преди да почине; тук „Митя и Женья“ са главни герои, разказани чрез смесица от биографични факти и литературна измислица.

През май 1899 г. Евгения и Димитър сключват брак. Изглежда, че романсът на тяхната голяма любов продължава. В действителност обаче вече сме много близо до неговия трагичен финал. Младоженецът отдавна е бил болен от туберкулоза (може би оттам идва огънят на онази „треска“ в очите му, за която пише Добри Немиров). През септември 1901 семейството се премества в София, за да бъде близо до специализирана лекарска помощ. Сговорни, както и преди, те си поделят всички грижи: съпругата започва работа като корек-

тор, а съпругът става стенограф в Народното събрание. Здравето му все повече се влошава. Лекарите го изпращат на по-добър климат в село Кабиюк, близо до Шумен. Там умира на 26-годишна възраст през 1902. Евгения остава Димитрова. Постарава се да събере архива на своя съпруг и продължава да живее в София. През следващите десетилетия ще отглежда сина си и ще се бори за всичко сама. Започва да пише по-активно, навлиза в писателските среди, публикува в много столични вестници (*Женски глас, Дневник, Мир, Борба, Равенство, Социалистическа младеж, Червен смях*) и списания (*Общо дело, Ново време, Българска сбирка, Просвета, Демократически преглед, Всеобщ преглед, Седмична илюстрация, Листопад* и др.)*. От спомените на други писатели можем да преценим, че Евгения Димитрова е била известна и призната белетристка още преди края на първото десетилетие. През 1906 г. се появява първият отзив за нейното творчество. В критическата хроника на сп. *Струя* Теодор Малино публикува преглед на една двойна книжка от сп. *Демократически преглед*. Сред всички белетристични произведения в тази книжка той обръща внимание единствено на разказа „Последни усилия“ от Евгения Димитрова, който му е направил много добро впечатление, защото „е написан на един лек, гладък език“. Тук ще срещнем, добавя Малино, „чудно хубави стихове, които на места засягат парливи обществени въпроси и са с декадентска подкваска“**.

* Прави впечатление, че липсва сп. *Мисъл*. Очевидно Евгения не получава достъп до тази крепост, макар че Яворов е неин добър познат, при това още по времето, когато е съредактор на д-р Кръстев. В архива на Яворов в ДАА са запазени две картички, получени от Евгения Димитрова през 1913 г., които доказват, че отношенията им са продължили да бъдат добри и в по-късни години. Д. Немиров също свидетелства за познанството между двамата около 1906-1907 година.

** Малино, Т. За сп. *Демократически преглед*, г. IV, кн. VI-VII. — Струя, г. I, 1906, кн. 2, с. 36.

„Декадентството“ не е характерно за мисленето на Евгения Димитрова, не и такова, каквото го разбираме днес. Неизвестният Теодор Малино най-вероятно има предвид нейната вече добре изразена склонност да психологизира характерите, да търси необичайни житейски ситуации и драматични прояви на човешката психика. Но пък опитът да се намери „декадентска подквазка“ там, където я няма, говори много за рецептивните нагласи на онова време. Рецензентът очевидно харесва разказа, одобрява засягането на „парливи обществени въпроси“, но в същото време се старае да легитимира високата си оценка, като назовава прозата с модния термин поезия („стихове“) и го декорира с идеята за „декадентска подквазка“. Така вече можем да предположим защо Евгения Димитрова не престо̀пва прага на Мисъл. Първо, защото там разбират повече от теория, и второ, защото разказите, които пише до края на неговото съществуване (1907), имат ясно изразен ангажимент към (баналната според тях) обществена проблематика.

Какви са тематичните приоритети на Евгения Димитрова от първото десетилетие на века можем да видим дори само от имената на периодичните издания, в които са публикувани нейните разкази. *Борба, Равенство, Общо дело, Ново време* и т.н. се интересуват от неравенството и проблемите на потиснатия човек. След смъртта на своя съпруг писателката се оттегля от всички организирани форми на социалистическото движение, но запазва социалната си чувствителност към битието на българския човек. Част от нейните разкази разкриват драмата на „малките“ хора: учителки, чиновници, студенти... Тази част от нейното творчество ще си остане разпийана из вестници и списания, тъй като единствените ѝ сборници с разкази са публикувани вече след средата на 20-те години („Раз-

кази“ от 1926 и „Разкази. Втори том“ от 1928). В първия сборник нито един от общо единайсетте разказа няма сюжет на социална тема; във втория, който е по-голям, вече срещаме и познатите „малки хора“, но техните истории, дори когато се случват в социален контекст, са представени с фокус върху драматизма на душевните преживявания.

И все пак можем да кажем, че Евгения Димитрова цял живот си остава мечтателка за социална справедливост*. До късни години тя живее с вярата, че светът може да бъде променен с усилията на просветените хора. „Една сантиментална фантастка от типа на тогавашните свободомислещи жени“, така ще я назове Михаил Кремен в „Романът на Яворов“**.

Успоредно със социалните настроения, често неделима от тях, в разказите на Евгения Димитрова присъства „женската тема“. Интересът към психологията и съдбата на жената в мъжкия свят е най-характерната и трайна особеност на нейното творчество. Мисля дори, че той е истинската причина да пропише разкази около средата на 90-те години. Виждаме го документиран още в първото сериозно

* Неслучайно социалистическото движение продължава да я разпознава като „своя“ писателка. Смъртта ѝ през 1930 г. намира най-широк отзвук в социалистическия печат. От името на Централния комитет на Социалистическата партия на гроба ѝ е поставен голям венец с червена панделка; дейци на социалистическото и синдикалното движение изнасят речи.

** Поводът, по който Кремен написва тези думи, също е интересен. Боян Пенев, Добри Немиров и той – студенти в началото на века, си организират евтино забавление, което им доставя изключително удоволствие. Събират се в трио, изпълняващо класическа музика. Всяка седмица се срещат в квартирата на Добри Немиров на улица Гробарска и подхващат музикалните упражнения в странна комбинация от инструменти: Пенев свири на цигулка, но по-често на физармоника (инструмент, който прилича на малък акордеон), Немиров – на мандолина, Кремен – на китара. Към тях понякога се присъединява и „писателката Евгения Димитрова“, тя свири на „друг един евтин инструмент“ – цитра (Кремен, М. Романът на Яворов. Т. 1. С., 1970, с. 647).

произведение, което е публикувала, вече споменатата новела „Непонесла“.

Скоро след като идва в София, Евгения Димитрова започва да публикува в женския периодичен печат, но не взема участие в организирани публични акции, както правят Вела Благоева и Ана Карима. Сякаш веднъж забинаги е решила, че нейното поприще е професионалното занимание с литература, а нейните единствени оръжия са мастилото и хартията. При това – без да има подкрепа от никого; с ненапращива упоритост тя отстоява правото си да властва над своя живот. Иначе обича да бъде в компания, посещава локали, където ходят главно мъже, има много приятели, главно сред столичните писатели. Помага на своя племенник Добри, който прохожда в писането на белетристика: анализира подробно първите му разкази, редовно му праща нови книги от западни и руски писатели, най-вече Стриндберг, Зудерман, Хамсун, Зола... Това са и нейните любими автори от началото на века. А когато той идва в София и се записва студент, поема изцяло грижата да го въведе сред столичните писатели: запознава го с веселата компания от сп. *Българан*, представя го в редакцията на *Демократически преглед*, урежда го библиотекар на Книжовното дружество чрез Иван Пеев-Плачков, която я уважава като добра преводачка от немски език.

За последните две десетилетия от живота на Евгения Димитрова има малко биографична информация, но сред малкото – две важни събития. През 1913 г. става – заедно с Мара Белчева и Ана Карима – съоснователка на Съюза на българските писатели. През 1930 г. е сред основателките на Клуба на българските писателки. По това време тя вече е тежко и безнадеждно болна; умира в Русе на 22 юли 1930 година. Остава една незавършена пиеса и напълно подготвен

сборник с разкази, който така и не вижда свят. Може би най-крамкото обобщение на нейното присъствие в българската литература остават думите на Стефан Чолаков, изречени след смъртта ѝ: „За скромността у нас няма вкус“.

Творчеството на Евгения Димитрова

Не е тук мястото да представям подробно отделните книги, затова ще се постарая да открия само няколко специфични черти в общия творчески профил на писателката Евгения Димитрова.

— Вече казах, че през всички десетилетия на своя творчески път тя се интересува последователно и неотменно от **психологията на съвременната жена**. Това обаче не я различава от авторки като Вела Благодеева, Ана Карима и дори Евгения Марс. Разликата идва от другаде — от подхода, от начина, по който пристъпва към изображението на своите героини. Противно на онова, което се е очаквало от жената писателка или поетеса в началото на века, Димитрова не рисува образите „през себе си“, не представя „женското“ като ефект на своя личен житейски опит. Иначе казано, тя не се идентифицира с главната героиня дори когато я разказва интимно, отвътре на нейната психика, говорейки почти като в дневник или в репортаж от 1 л. ед. число. „Азът“ на нейния разказ е винаги условен, художествено изработен похват, който обмислено стои настрана от всяка прилика с възгледите и преживяванията, изобщо с биографичния опит на самата писателка. Жената за Евгения Димитрова е неизчерпаем стимул за творческо вдъхновение

тъкмо заради вярата, че не може да бъде описана и разказана „наведнъж“. Цели 35 години писателката преследва разнolikите превращения на нейната душевност, като отказва да ги затвори в някаква поредица от клишета. Понякога ни се иска, особено в разказите, сюжетът да стига до по-категорична и обозрима развръзка. Само че Евгения Димитрова не се интересува от бързите и крайни решения; възнуват я процесите, продължителността и натрупването на ефекти в човешката психика.

— Пак в противоречие с начина, по който „пишат жените“ в нейното време, Димитрова странì от емоционален ангажимент към съдбата на своите герои. Повествователката сякаш е изнесена отстрани на събитията, за които разказва; вижда ги, пресъздава ги, но не проявява симпатия и съчувствие към героите, дори когато те страдат или са онеправдани от социалните обстоятелства. Има и случаи, в които главната героиня далече не е симпатична жена; тогава повествователката се пази от всяка проява на ирония или порицание. Тя е регистратор на нейните психически състояния (може би оттук идва и пристрастието към дневниковия наратив); грижливо, стъпка по стъпка описва промените, нюансите, детайлите в това, което изпитват не само жените, но и мъжете на преден повествователен план. По този начин се поражда един особен и нетипичен за българската литература, особено в началото на 20 век, ефект на отчужденост, на отстраненост от емоционалното състояние на литературните хора. Дори съвременният читател може да остане излъган в своите нагласи, ако предпочита лесна идентификация с положителни образи и с ясно разпределение на черни и бели черти.

— През второто десетилетие на века (и много отчетливо в двата романа) Евгения Димитрова започва да се отте-

гля от пряко изображение на социални проблеми. Нейните герои остават вписани в общия контекст на българския живот през и непосредствено след Първата световна война, но в същото време придобиват обобщените, **универсализирани душевни черти на хора изобщо**. Навярно тук трябва да търсим влиянието на онези писатели, чиито книги е препоръчвала на Добри Немиров: Зудерман, Хауптман, Стриндберг, без да забравяме неизбежния Ибсен. (Немиров впрочем също пише психологическа проза, не много различна от тази на своята леля.)

Трябва обаче да подчертая, че писателката няма амбицията да изразява някакви „същности“ и „вечности“ на човешкото битие въпреки напредването на есенциализма в популярната култура на 20 век. Народопсихологическите тенденции също остават далече от нейния творчески натюрел. Дори когато времето подминава уроците на ранните ѝ учители, тя продължава да търси не толкова общото и типичното, колкото странното, различното, индивидуалното в човешкото поведение. Вече през 20-те години, ясно видимо в двата сборника с разкази, се появява интелектуалното любопитство към неразбираемата, ирационалната дълбина в човешката психика. То навярно е свързано с разпространението на психоанализата в Централна Европа. Нека да не забравяме, че писателката е учила някога медицина, и то във Виена на Фройд.

Ако се опитаме да определим мястото на Евгения Димитрова в българската литература от второто и третото десетилетие на 20 век, ще кажем, че тя е добре вписана във външната на психологическата проза: Андрей Протич, Добри Немиров, Борис Шивачев, Кирил Христов с неговите три романа... Това явление е интересно, но необяснимо слабо из-

следвано (именно като явление) в историята на българската литература.

— Има една тематична област, в която прозата на Евгения Димитрова заема неоспоримото място на пионер и първопроходник: **психология на детето**. Българската литература в онзи момент (освен ако не е специално написана за деца) употребява детските образи, за да изразява не-детски проблеми. По тази причина нейните деца изглеждат като смалени възрастни хора; много рядко писателите проявяват съзнание за спецификата на детската психика. Димитрова винаги се е интересувала от децата, може би защото попадат в категорията на маргинализираните, често невидими хора. С годините този интерес нараства и се задълбочава в психологическо отношение; особено добре изразен го виждаме в разказите от 1926 и 1928 година. Голяма част от героите тук са деца или младежи, повествователката се стреми да вижда и да преценява света от гледната точка на тяхното преживяване, на техните оценки за това, което се случва в сюжета. Детската психика придобива индивидуалност и значимост; разказите се стараят да изразят специфичното в света на детето. Отново трябва да си припомним влиянието на психоанализата върху културата от първите десетилетия на века, макар че Димитрова по принцип отбягва да надзърта в тъмните и деструктивни аспекти на детската психика; тя по-скоро представя децата като обект на несправедливостта от всякакъв вид, като неразбрана, невидима и безгласна група от хора в модерното общество. Ако някога се напише история на детето в българската литература, на нея ще бъде посветена цяла глава.

— Най-голямата и постоянна тема в творчеството на Евгения Димитрова — онази, в която се пресичат и съотна-

сят помежду си всички останали теми, е **любовта**. Имам предвид любовта в много широк план на нейните възможни прояви: от нежната братско-сестринска привързаност между деца през драматичните вариации на съпругеската любов (включително като превращение в ненавист и нетърпимост, дори в насилие) и любовта като сексуална страст; после излъганата, излъгващата, парадоксалната, убиващата любов... до агресивното обсебване на женското тяло като последица от несправедливостта в социалните отношения. Любовта е толкова вездесъща, че на нея са подчинени дори проблемите със социален характер. Това кара прозата на Евгения Димитрова да изглежда някак лековата, малко несериозна според нормите за висока и важна литература. Въпреки безспорния си ангажимент с обществени и морални проблеми, тя тежее към страната на популярната, в нейното време се е казвало „сензационна“, белетристика. Желанието да се надзърта постоянно в гънките и тайните на човешката психика придава на разказа нотка на будоарна интимност. Струва ми се обаче, че Евгения Димитрова съзнателно е избрала този път; тя пише така, че да бъде популярна писателка. Може би това е нейната представа за професионално занимание с литература (не много различна от представата, която преобладава и днес). Творбите ѝ най-вероятно са имали своята публика (нямаме подходяща статистика, за да кажем със сигурност), но литературната история, особено българската литературна история, не прощава липсата на ангажимент с национална тематика и с образи, в които може да разпознае „българския човек“.